

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра історії України

Дипломна робота

бакалавра

з теми: «Андрусівський договір 1667 р.: місце «українського питання» під час підготовки та укладення польсько-московської угоди»

Виконала: студентка Іst2-В13 групи

Напряму підготовки 6. 020302 Історія*

Жондло Аліна Павлівна

Керівник:

Газін В.В., кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України

Рецензент:

Дубінський В.А., кандидат історичних наук,
доцент кафедри всевітньої історії

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА.....	7
1.1. Історіографія проблеми.....	7
1.2. Джерельна база дослідження.....	14
РОЗДІЛ 2. РОСІЙСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА 1654 – 1667 РР. ПЕРЕДУМОВИ АНДРУСІВСЬКОГО ПЕРЕМИР'Я.....	17
2.1. Початок російсько-польської війни. Перші спроби укладення мирного договору.....	17
2.2. Формування концепції російсько-польського компромісу за рахунок вирішення «українського питання».....	22
РОЗДІЛ 3. АНДРУСІВСЬКІ ПЕРЕГОВОРИ, ЇХ НАСЛІДКИ.....	27
3.1. Хід російсько-польських переговорів в Андрусові.....	27
3.2. Результати роботи польсько-московської комісії, її наслідки для України.....	55
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	63

ВСТУП

Андрусівське перемир'я 1667 р. є однією із знакових подій історії України. На жаль, тривалий час дослідники недостатньо приділяли уваги його вивченню, що було зумовлено пануючими ідеологічними догмами – неможливо було відкрито говорити про фактичний поділ України, ігнорування інтересів українського народу, яке було здійснене, зокрема, московською владою («братнім народом»).

Слід сказати також, що тема Андрусівського перемир'я є значно глибшою, ніж видається на перший погляд. Фактично вона включає в себе аналіз усього тривалого періоду, під час якого склалися передумови угоди в Андрусові, коли Москва і Варшава поступово доходили до компромісу, який і поклав кінець тривалій російсько-польській війні 1654 – 1667 рр.

Андрусівський договір завершив тривалу московсько-польську боротьбу за домінування в регіоні Центрально-Східної Європи, в ході якої чи не ключовим постало «українське питання». Український чинник здійснював суттєвий вплив на перебіг боротьби Москви та Варшави. При цьому слід зазначити, що саме в ключі дослідження ролі цього чинника, місця «українського питання» в ході московсько-польської війни, дана проблематика не знайшла достатнього висвітлення в історіографії, хоча загалом питанням зовнішньої політики в період 50-х – 60-х рр. XVII ст., російсько-польського протистояння, чи відносин Чигирини, відповідно, з Варшавою та Москвою, присвячено чимало праць, починаючи з авторів XVII ст., які безпосередньо по слідах тогочасних подій намагалися їх осмислити. Можна повністю погодитися з висновком сучасної російської дослідниці Тетяни Таїрової-Яковлевої, що проблема ролі «українського питання» в російсько-польських відносинах середини XVII ст. не знайшла комплексного дослідження в історіографії. А якщо й розглядалася, «...то лише з погляду спеціалістів зовнішньої політики Росії чи Польщі.... Навпаки для українців (представників української історіографії – Авт.) на перший план виступали події, що передували

укладенню договору ті, що настали після цього, між тим стратегічні плани сусідніх держав, об'єктом зовнішньої політики й змови яких стала Україна, залишалися невисвітленими» [68, с. 179]. Така ситуація створила певну незаповнену лакуну в системі історичних знань про події Української національної революції XVII ст., що створює значні можливості та перспективи для сучасних досліджень.

Потрібно також відзначити, що між подіями, пов'язаними з підписанням Андрусівського перемир'я, та сучасними геополітичним процесами, в епіцентрі яких сьогодні опинилась Україна, можна простежити цілий ряд аналогій. Наприклад, як в той час, так і сьогодні можна простежити боротьбу за домінування в Україні регіональних лідерів (в XVII столітті – Річ Посполита і Московське царство, в наш час – Російська Федерація з одного боку, а з іншого США та Європейський Союз), різна зовнішньополітична орієнтація (нерідко діаметрально протилежна) різних політичних сил всередині України (пропольська, промосковська, протурецька, прозахідна, проросійська тощо). Можна навіть простежити певну подібність у діях української влади – спершу пошук потужного союзника (знову ж таки з орієнтацією на одну з потужних держав), а згодом спроба створити союз другорядних країн (у випадку з Гетьманщиною – Валахією, Молдовою, Семиграддям, в наш час – зближення з Молдовою, Грузією тощо).

Тому *актуальність* дослідження даної теми зумовлена необхідністю його об'єктивного, безстороннього та не заідеологізованого вивчення, а також врахування його досвіду в сучасних політичних процесах.

Об'єктом даного дослідження є боротьба навколо «українського питання» в період Української національної революції XVII ст.

Предметом дослідження є процес укладення та зміст Андрусівської угоди, а також місце «українського питання» в тривалому дипломатичному протистоянні Москви та Варшави в 50 – 60-х рр. XVII ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1654 р., коли розпочалася російсько-польська війна в центрі якої, зокрема, стояло й

«українське питання», до 1667 р., коли у результаті тривалих російсько-польських переговорів було укладено Андрусівське перемир'я, яке й поклало кінець російсько-польській війні.

Мета роботи: на основі аналізу джерел та історичної літератури висвітлити передумови, процес укладення, а також наслідки для України Андрусівського перемир'я.

Для реалізації цієї мети ставляться наступні **завдання**:

- вивчити відображення російсько-польських переговорів протягом 1656 – 1667 рр. у працях українських та зарубіжних істориків;
- з'ясувати передумови укладення Андрусівського перемир'я, розглянувши геополітичне становище в Східній Європі в середині – другій половині 1660-х років, а також звернути увагу на місце Української гетьманської держави в політичних процесах;
- проаналізувати процес переговорів між Річчю Посполитою та Московським царством, насамперед позиції сторін стосовно української проблеми;
- дослідити дипломатичну діяльність Гетьманщини стосовно російсько-польських переговорів;
- проаналізувати умови Андрусівської угоди;
- з'ясувати наслідки Андрусівського перемир'я для Східноєвропейського регіону та в першу чергу України.

В основі **методологічного підходу** до вивчення проблеми лежать принципи об'єктивності, історичної істини та історичної правди, що дозволило уникнути упереджених, заідеологізованих, політично заангажованих підходів. Проблема висвітлюється комплексно, що відповідає принципу системності. Авторка, сповідуючи принцип світоглядної толерантності, шанобливо ставиться до думок, які не співпадають з її узагальненнями та висновками. Методи аналізу та синтезу дозволили розрізнені думки про Андрусівське перемир'я звести до єдиної досліджуваної проблеми, визначити її складові частини.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його матеріали, основні висновки й положення корегують й уточнюють існуючі знання з ряду питань історії Української національної революції XVII ст. та історії міжнародних відносин в Центрально-Східній Європі середини XVII ст. Водночас, вони можуть бути використані для підготовки, посібників, лекцій і спеціальних курсів з історії України та історії міжнародних відносин у вищих навчальних закладах, а також для підготовки тематичних занять в загальноосвітніх школах.

Апробація роботи відбувалась на засіданні кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, а також у 2017 р. в ході звітної наукової конференції студентів цього ж університету. Тема статті: «Становлення концепції поділу козацької України у політичному діалозі Варшави і Москви в 60-х рр. XVII ст.».

Структура роботи визначається метою та завданням дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури і джерел.

ВИСНОВКИ

1654 – 1667 рр. – це період російсько-польської війни, коли Варшава і Москва зійшлися у боротьбі за першість у регіоні Центрально-Східної Європи. Саме українські землі опинилися в епіцентрі цієї боротьби: власне укладення Переяславсько-Московського договору 1654 р. спровокувало конфлікт, а вирішення на свою користь «українського питання» було поставлене ворогуючими сторонами в основу досягнення кінцевої мети протистояння.

Тривала війна, за час якої періоди військової активності змінювалися мирними переговорами, виявила неспроможність жодної з ворогуючих сторін добитися повної реалізації своїх планів. За весь цей час сторони просувалися до фіналу, яким ознаменувався 1667 р., коли в Андрусові Варшаві та Москві вдалося досягти перемир'я. Компроміс було досягнуто за рахунок України, яка тривалий час була «каменем спотикання» в російсько-польських відносинах.

«Українське питання» в тій, чи іншій мірі було присутнє на з'їздах повноважних послів, починаючи з 1656 р., коли представники Польщі та Москви зібралися під Вільно і аж до Андрусова 1667 р. У вказаному переговорному процесі можна виділити окремі етапи з їх характерними рисами і, зокрема, власне постановкою «українського питання».

Першим етапом російсько-польського переговорного процесу став Віленський, який склали два раунди переговорів (з 22 серпня по 3 листопада 1656 р. та з 26 вересня по 19 жовтня 1658 р.). На цьому етапі сторони чітко окреслили максимальний обсяг вимог: Варшава вимагала відновлення ситуації (мова йшла про територіальні питання) згідно умов Полянського договору 1634 р.; Москва наполягала на узаконення усіх своїх завоювань за період кампаній 1654 – 1655 рр., включаючи зайняті російськими військами території Великого князівства Литовського. Безкомпромісними та чіткими були позиції сторін стосовно України: і Москва і Варшава вважали єдино прийнятним визнання своїх прав на ці землі. Однак в ході першого раунду віленських переговорів виникло, а в ході другого – активно обговорювалося й було

предметом суперечок, питання обрання російського царя Олексія Михайловича Романова спадкоємцем польського королівського престолу. Саме під час дискусій стосовно цього питання проявилася одна вельми симптоматична тенденція – заради реалізації ідеї отримання польської корони Москва (поки в неофіційних розмовах) готова була йти на компроміс в «українському питанні». Окремо під час віленських переговорів постало питання участі в них представників Війська Запорозького. Так, під час першого раунду українська делегація, очолювана сотником Романом Гапоненком не була допущена до переговорів, що викликало в кінцевому результаті невдоволення гетьмана Богдана Хмельницького, а також цілком обґрунтовані підозри в намаганні сторін (і Варшави, і Москви) вирішити свої проблеми ціною України. Напередодні других віленських переговорів, на яких «українське питання» також стояло доволі чітко й суперечки навколо його вирішення були доволі гострими, Москва перед тодішнім українським гетьманом Іваном Виговським поставила пропозицію надіслати у Вільно своїх представників, які б могли безпосередньо брати участь у переговорах та визначити питання (особливо стосовно кордонів), що мали бути поставлені перед польською делегацією.

Наступний етап польсько-російських мирних переговорів припав на 1662 – 1663 рр. Основний переговорний процес відбувся в ході візиту до Львова, де на той час перебував польський король Ян Казімеж, Афанасія Ордін-Нащокіна. Поява останнього в якості основного перемовця означало суттєву зміну ставлення Москви до переговорів. Як головне його завдання значилося укладення миру з Річчю Посполитою, а також утворення союзу проти спільних супротивників. Задля цього Москва готова була йти на серйозні поступки в «українському питанні». Зокрема, в посольській інструкції Нащокіну зазначалося на можливості «...черкас поділити для заспокоєння», щоб вони «...поділені були по Дніпру і володіли ними Царська величність по цій стороні, а Королівська величність по тій стороні Дніпра і щоб черкаси під тими великими монархами утримувалися». Афанасій Ордін-Нащокін, слідуючи своїй

політичній концепції, намагався переконати поляків, що козацька Україна не може бути нерозв'язною проблемою у стосунках між Москвою та Варшавою.

Саме в Андрусові з 10 травня 1666 р. по 30 січня 1667 р. відбулися переговори, які й поклали кінець тривалій польсько-московській війні.

Андрусівським договором передбачалося укладення російсько-польського перемир'я на 13,5 років, тобто до червня 1680 р. Основним пунктом угоди стало визначення рубежів між державами. Так, Річ Посполита втрачала на півночі: Дорогобуж, Білу, Невель, Себеж, Красне й Веліж разом зі своїми повітами. На сході до Московської держави відходили Смоленщина та Сіверщина разом з Черніговом та всім Чернігівським воєводством. У володіннях царя також опинялася вся Лівобережна Україна, а також Київ з повітом (до 5 (15) квітня 1669 р.). Запоріжжя визнавалося під управлінням як Москви, так і Варшави, а запорізькі козаки мали служити обом монархам проти вірогідної агресії бусурманської. Андрусівський трактат був водночас угодою про поділ України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Акты, издаваемые комиссиею, высочайше учрежденною для разбора древних актов в Вильне. – Вильно, 1909. – Т. 34. Акты относящиеся к времени войны за Малороссию (1654 - 1667). – 578 с.
2. Акты Московского государства, изданные Императорскою академиею наук. – Т. II. Разрядный приказ. Московский стол 1635 – 1659. – СПб. : Тип. Императорской академии наук, 1894. – 773 с.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб. : Тип. Э.Пратца, 1869. – Т.6. – 273 с.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб. : Тип М.Этингера, 1879. – Т.11. – 820 с.
5. Бростовский П.К. Дневник дороги на Комиссию в Вильну 1656 года, с самого акта Комиссии наскоро списанного / П,К.Бростовский // Сборник Муханова. 2-е изд. – СПб., 1866. – С. 483-542.
6. Величко С.В. Літопис / С.В.Величко. – К.: Дніпро,1991. – Т. 2. – 642 с.
7. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы: В 3-х т.- М.: Изд-во АН СССР, 1953-54. – Т. 2-3.
8. Галактионов И.В. К истории Андрусовского перемирия 1667 г. / И.В.Галактионов // Исторический архив. – 1959. – № 6. – С. 82-89.
9. Документи Богдана Хмельницького / Упор. І.Крип'якевич, І.Бутич. – К., 1961. – 740 с.
- 10.Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. – К.: Т-во "Знання" України, 1992. – 192 с.
- 11.Літопис Самовидця . – К.: Наукова думка, 1971. – 205 с.
- 12.Московия и Европа. – М.: Фонд Сергея Дубова, 2000.

13. Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / Софонович Феодосій / АН України, Археограф, коміс., Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України. Підготовка тексту до друку, передмова, комент. Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка. — К.: Наук. думка, 1992.
14. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. — К.: Дніпро, 2001. Т. 3. — Кн. 1 — Третя чверть XVII ст./ Упор., передм., приміт. В. Шевчука. — К.: Дніпро, 2001. — 504 с.
15. Флоря Б.Н. Русско-польские отношения в 50-е годы XVII в. / Б.Н.Флоря // Русская и украинская дипломатия в международных сношениях в Европе середины XVII века. — М.: Гуманитарий, 2007. — С. 137-230.
16. Historia panowania Jana Kazimierza z klimakterów Wespazyana Kochowskiego przez współczesnego tłumacza w skróceniu na polski język przełożona wydana z rękopismu w roku 1840 przez Edwarda Raczyńskiego. — Poznan: Nakład i czcionkami N.Kamińskiego i spółki, 1859. — Т. 3. — 369 s.
17. [Jemiołowski M.] Pamiętnik Mikołaja Jemiołowskiego, towarzysza lekkiej chorągwi. Ziemianina województwa Bełzkiego, obejmujący dzieje Polski od roku 1648 do 1679 spólcześnie porządkiem lat opowiedziane. — Lwów: W drukarni zakładu narodowego Ossolińskich, 1850. — 287 s

Література:

18. Апанович О. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії 50 - 70-ті роки XVII ст. / О.Апанович. — К.: Вид-во АН УРСР, 1961. — 299 с.;
19. Бантыш-Каменский Д. История Малой России / Д.Бантыш-Каменский. — К.: Час, 1993. — С. 170-171.
20. Бантыш-Каменский Н.Н. Обзор внешних сношений России (по 1800 г.) / Н.Н.Бантыш-Каменский. — Ч. 3. — М.: Тип. Э.Лисснера и Ю.Романа, 1897. — 319 с.

- 21.Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання / М.Брайчевський// Переяславська рада 1654 року. - К., 2003. - С. 294 - 425.
- 22.Газін В. Вільно-2: російсько-польські переговори 1658 р. та вплив українського чинника / В. Газін // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – Вип. 7. – С. 504-511.
- 23.Газін В. Гетьман Павло Тетеря: соціально-політичний портрет / Володимир Газін. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. – 196 с.
- 24.Газін В. Обриси Андрусова: «українське питання» під час дипломатичної місії А. Ордин-Нащокіна у Львові в березні – квітні 1663 р. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 20: На пошану професора І. В. Рибачка. – С. 410-425.
- 25.Газін В. Російсько-польська дипломатія 1654-1667 рр.: етапи та місце «українського питання» / В. Газін // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. – Т. 24: На пошану академіка В.А.Смоляка. – С. 121-138.
- 26.Газін В. «Українське питання» на віленських переговорах 1656 р. / В. Газін // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – С. 34-53.
- 27.Газін В. «Українське питання» в політичному концепті А.Ордин-Нащокіна / В. Газін // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 21: На пошану професора О.М.Завальнюка. – С. 205-217.

- 28.Галактионов И.В. Из истории русско-польского сближения в 50-60-х гг. XVII века (Андрусовское перемирие 1667 года) / И.В.Галактионов. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1960. – 106 с.
- 29.Галактионов И.В. Ранняя переписка А.Л.Ордын-Нащокина (1642-1645 гг.)/ И.В.Галактионов. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1968. – 92 с.
- 30.Галактионов И. А.Л.Ордын-Нащекин русский дипломат XVII в. / Галактионов И., Чистякова Е. – М.: Изд. социально-экономической литературы, 1961. – 134 с.
- 31.Голобуцький В. Запорозьке козацтво / В.Голобуцький. – К.: Вища школа, 1994. – 539 с.
- 32.Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665 / В.Горобець. – К.: Інститут історії України, 2001. – 533 с.
- 33.Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М.С.Грушевський / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. IX-2. – 776 с.
- 34.Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М.С.Грушевський / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1998. – Т. X. – 408 с.
- 35.Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / М.С.Грушевський. – К., 1990. – 524 с.
- 36.Заборовский Л.В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. / Л.В.Заборовский. – М.: Наука, 1981. – 180 с.
- 37.История Русов или Малой России. – М.: Университетская тип., 1846. – 365 с.
- 38.Калакура Я. Українська історіографія / Я.Калакура. – К., 2004. – 326 с.
- 39.Крип'якевич І. Історія України / І.Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – 345с.

40. Костомаров М. Руїна. Гетьманство Івана Виговського та Юрія Хмельницького // Костомаров М. Історичні монографії. – Тернопіль, 1891. – Т. 6.
41. Костомаров М. Руїна. Гетьманство Івана Брюховецького // Костомаров М. Історичні монографії. – Тернопіль, 1892. – Т. 7.
42. Липинський В. Україна на переломі 1657 – 1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті // Липинський В. Твори. – Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В.К.Липинського, 1991. – Т.3. – 346 с.
43. Мицик Ю. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. / Ю.Мицик. – Дніпропетровськ: ВПОП "Дніпро", 1996. – 120 с.
44. Новосельский А.А. Борьба Московского государства с татарами во второй половине XVII века / А.А.Новосельский // Исследования по истории эпохи феодализма. – М., 1994;
45. Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654 р. / О.Оглоблин // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / Редкол. П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін. – К.: Смолоскип, 2003. – С.156-220.
46. Санин Г. А. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века / Г.А.Санин. – М.: Наука, 1987. – 170 с.
47. Сергійчук В.І. Іменем Війська Запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII століття / В.І.Сергійчук. – К.: Вид-во «Україна», 1991. – 253 с.
48. Смолій В.А. Петро Дорошенко. Політичний портрет / Валерій Смолій, Валерій Степанков. – К.: Темпора, 2011. – 632 с.
49. Смолій В. У пошуках нової концепції історії визвольної війни українського народу XVII ст. / В.Смолій, В.Степанков. – К., 1992. – 41с..
50. Смолій В. Українська національна революція 1648 - 1676 рр. крізь призму століть / В.Смолій, В.Степанков // Укр. іст. журнал. – 1998. – № 3. – С. 3-12.

- 51.Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 504 с.;
- 52.Смолій В.А. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / В.А.Смолій, В.С.Степанков. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
- 53.Смолій В.А. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / Смолій В.А., Степанков В.С. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 333 с.
- 54.Смолій В.А. Становлення української дипломатичної служби. Зовнішня політика уряду Б.Хмельницького (1648 – 1657 рр.) / В.А.Смолій, В.С.Степанков // Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001. – С.107-162;
- 55.Соловьев С.М. Сочинения. В 18 кн. Кн. V. Т. 9 – 10. История России с древнейших времен / Отв. ред.: О.Д.Ковальченко, С.С.Дмитриев. – М.: Мысль, 1990. – 718 с.
- 56.Степанков В.С. Програма державного будівництва Богдана Хмельницького / В.С.Степанков // Вісник АН України. – 1991. - № 10;
- 57.Стецюк К.І. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50-х – 70-х роках XVII ст. / К.І.Стецюк. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 364 с.
- 58.Федорук Я.О. Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття / Я.О. Федорук. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 623 с
- 59.Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України 1654 – 1657. Частина 1: 1654 рік / Я.Федорук. – Львів: „Місіонер”, 1996. – 262 с. .
- 60.Федорук Я. Переговори Речі Посполитої з Москвою і укладення Віленського миру (1654-1656) / Я.Федорук // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / Редкол. П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін. – К.: Смолоскип, 2003. – С.796-861.
- 61.Флоря Б.Н. Русское государство и его западные соседи (1655 – 1661 гг.) // Б.Н.Флоря. – М.: «Индрик», 2010. – 656 с.

- 62.Флоря Б. Украинский вопрос на переговорах под Вильно // Украина и соседние государства в XVII веке. Материалы международной конференции. – СПб.: Издательство «Скиф», 2004. – С. 160-173.
- 63.Флоря Б.Н. 50-е гг. XVII в. в истории международных отношений в Центральной части Евразии и задачи публикации материалов о деятельности русской и украинской дипломатии в эти годы / Н.Б. Флоря // Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII века. – М.: Институт славяноведения РАН, 2000. – С. 9-23.
- 64.Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. / Т.Чухліб. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. – 518 с.
- 65.Чухліб Т. Концепція полівасалітетної підлеглості Б.Хмельницького та українсько-російські взаємовідносини середини XVII ст. / Т.Чухліб // Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин. – К.: Інститут історії НАН України, 2003. – С.146-173.
- 66.Шевчук В. Козацька держава / В.Шевчук. – К.:Абрис, 1995. – 244 с.
- 67.Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 2. – 345 с.
- 68.Яковенко Н. Нариси Історії України: З найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Н.Яковенко // Інтернет ресурс. Режим доступу: <http://www.vesna.org.ua/txt/yakovenkon/znaid/r5-1.html>
- 69.Яковлев А. Українсько-Московські договори в XVII - XVIII віках / А.Яковлев // Український історичний журнал. – 1993. - №4-6. – С. 110-117.
- 70.Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.) / Т.Яковлева. – К.: Основи, 2003. – 644 с.
- 71.Яковлева Т.Украинский вопрос в русско-польских переговорах 60-х гг. XVII в. / Т.Яковлева // Україна в Центрально-Східній Європі (з

- найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип. 3. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. – С.179-192.
- 72.Codello A. Wydarzenia wojenne na Zmudzi i w Kurlandii 1656-1660 / Aleksander Codello // Przegląd Historyczny. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe: 1966. – T. 57. – S. 49-66
- 73.Darowski A. Trzydziesti lat traktatów pokojowych. I. Przed pokojem andruszowskim // Darowski Adam. Szkice Historyczne. – Petersburg: Nakładem księgarni K. Grendyszynskiego, 1895. – Ser. II. – S. 347-419.
- 74.Kubala L. Wojna brandenburska i najazd Racoczego w roku 1656 i 1657 r. Szkiców historycznych. Serya II / L.Kubala. – Lwów: H.Altenberg, G.Seyfarth, E.Wende i SP, 1910. – 439 s.
- 75.Matelski D. Grabież dóbr kultury w wojnach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569 – 1795) / Dariusz Matelski. – Poznań, 2005. – 142 s.
- 76.Wójcik Z. Dyplomacja polska w okresie wojen drugiej połowy XVII wieku (1648 – 1699) / Z.Wójcik // Historia dyplomacji polskiej. T. II (1572 – 1795) / pod red. Zbignewa Wójcika. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1982. – S. 163-330
- 77.Wójcik Z. Polska i Rosja wobec wspólnego niebezpieczeństwa szwedzkiego w okresie drugiej wojny północnej 1655 – 1660. // Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655 – 1660. – Warszawa: PWN, 1957. – T.1. – S. 331-378.
- 78.Wójcik Z. Traktat andruszowski i jego geneza / Z.Wójcik. – Warszawa: PWN, 1959. – 281 c.
- 79.Wójcik Z. Z dziejów organizacji dyplomacji polskiej w drugiej połowie XVII wieku / Z.Wójcik // Polska służba dyplomatyczna XVI – XVIII wieku / Studia pod red. Zbignewa Wójcika. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1966. – S. 257-368.